

İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİ'NİN AKİBETİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Thoughts About the End of the Alexandrian Library

Adem APAK*

Özet

Mısır Araplar tarafından M.S. 642 yılında dördüncü halife Hz. Ömer döneminde fethedildi. Müslümanlar bu fetihlerde verimli arazilerle birlikte kıymetli kültür hazinelerini ele geçirdiler. Bu bilimsel hazinelerden birisi de Mısır'ın en önemli şehri olan İskenderiye'de bulunan İskenderiye Kütüphanesi'dir. Bazı müslüman ve gayr-i müslim tarihçiler bu kütüphanenin ikinci halife Hz. Ömer'in emriyle Mısır fatihi Amr b. el-As tarafından yıkıldığını/yakıldığını iddia etmişlerdir. Bu iddia asırlardan beri yazarlar tarafından tartışılmaktadır ve günümüzde de bu faaliyet devam etmektedir. Bazı yazarlar istisna olmak üzere müslüman tarihçilerin ve oryantalistlerin çoğunluğu ittifakla İskenderiye Kütüphanesi'nin Amr b. el-As'ın Mısır'ı fethinden önce yıkılmış olduğunu kabul etmektedirler. Bu durumda İskenderiye Kütüphanesi'nin yıkılmasında müslümanları suçlamak adil bir davranış olmaz.

Anahtar Kelimeler

Kütüphane, İskenderiye Kütüphanesi, Hz. Ömer, Amr b. el-As, Ptolemaios Soter I, Theophilos, Serapeion, Mausion

Abstract

Egypt was conquered in 642 (A.D.) by Arabs in the period of Omar the fourth Caliph. Muslim gained in this conquest both large fertile lands and magnificent cultural treasures. One of the scientific treasures is The Alexandrian Library in Iskenderiye which was the most important city of Egypt. Some muslim and non-muslim historians claimed that The Alexandrian Library was destroyed/fired by Amr b. al-As the conqueror of Egypt in accordance with order of Omar 2nd Caliph. This claim has been argued by authors during centuries and nowadays this activity is goin on. Except for some authors, majority of muslim historians and orientalist unanimously accepted that The Alexandrian Library had been destroyed before Amr b. al-As conquered Egypt. So it is not fair to accuse Muslims of the destruction of The Alexandrian Library.

Key Words

Library, The Alexandrian Library, Omar the Cahiph, Amr b. al-As, Ptolemaios Soter I, Theophilos, Serapeion, Mausion

Mısır'ın fethinden yaklaşık altı yüzyıl sonra bazı tarihçiler, İskenderiye'de bulunan kütüphanenin halife Hz. Ömer'in emriyle Müslümanlar tarafından yıkıldığını iddia etmişlerdir. İddiaya göre Müslümanlar, asırlardan beri büyük gayretler neticesinde oluşturulan ve Eski Mısır, Yunan ve Roma medeniyetlerini içinde barındıran İskenderiye ilim merkezini imha etmişler ve çok kıymetli kültür hazinelerinin yok olmasına sebep olmuşlardır. Bu bilginin kaynaklarda yer almasından itibaren ilim adamları konuyla ilgili bir çok araştırma yapmışlar, meseleyi tartışan eserler vermişlerdir. Konuyla ilgili tartışmalar günümüzde de devam etmekte, mesele hakkında muhtelif dergi ve gazetelerde yazılar yayınlanmaktadır¹.

İskenderiye kütüphanesi Ptolemaios Soter I ve

Ptolemaios Philadelphos tarafından kuruldu. İskenderiye şehrinin kurucusu olan Büyük İskender'in MÖ. 323 yılında ölümünden sonra, yaklaşık yirmi yıl süren iç mücadeleler neticesinde, ülke komutanlar arasında paylaşıldı. Mısır toprakları Ptolemaios Soter I'in (MÖ. 304-285) yönetiminde kaldı. Mısır'da Ptolemaioslar hanedanını başlatan Soter I ve onu izleyen Philadelphos (MÖ. 285-246) ilme merakları sebebiyle İskenderiye'yi dünyanın en ileri

bu kıymetli hazineye son darbenin Hz. Ömer'in emriyle vurulduğunu, bunu Müslümanlar'ın bağnazlığı ile açıklanabileceğini ifade ederek bu, insanlık birikiminin bağnazlığın tahripkâr eğilimine kurban edildiğini ileri sürer. (Özbudun, Sibel, *İskenderiye Kütüphanesi*, Virgül, sy. 1, Ekim 1997, s. 65-66). Özbudun'un iddiasına ilk cevap Yeni Şafak gazetesinde yazdığı bir makaleyle (bu makale müellifin *Sarp Yokuşu Tırmannak* adlı kitabında yayınlanmıştır.) İlhan Kutluer'den gelir. Müellif, İskenderiye Kütüphanesi'nin akibetinin Özbudun'un iddia ettiği gibi olmadığını Doğu ve Batı'da yapılan bilimsel çalışmalarla ortaya konulduğunu ifade ettikten sonra, bizim de bu araştırmada kullandığımız bazı kaynaklardan istifadeyle okuyucuların bilgilendirmekte, makalesini, çok sayıda otoritenin yüzyıllar boyunca oluşturdukları görüş birliğine rağmen, bazılarının

* Yrd.Doç.Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Burada meselenin güncelliğini ortaya koyan bir kaç örnek sunmak istiyoruz: Aylık kitap ve eleştiri dergisi Virgül'ün Ekim 1997'de çıkan ilk sayısında Siben Özbudun, İskenderiye Kütüphanesi başlıklı yazısında İskenderiye Kütüphanesi'nin çeşitli dönemlerde geçirdiği tahribatı aktarmakla birlikte

ilim ve kültür merkezi haline getirdiler².

Soter I, bir taraftan kütüphanenin oluşumunu tamamlamaya çalışırken, diğer taraftan da Yunanistan etrafında dağılmış vaziyette himayesiz kalan bilim adamı ve felsefecileri kendilerine büyük

gerçekle ilgisi olmayan hükümleri doğru gibi sunmaya hala devam etmeleri sebebiyle, bu konuda yeni araştırmalara ihtiyaç duyulduğu tesbitiyle bitirmektedir. (Bk. Kutluer, İlhan, "İskenderiye Kütüphanesi'nin Kültür Belleğimize Yutturulamayan Küller", *Sarp Yokuşu Tırmanmak*, İstanbul 1998, s. 119-122. Özbudun'un yazısına ikinci tenkit, aynı derginin üçüncü sayısında Levent Yılmaz tarafından yapılmıştır. Yılmaz, Özbudun'un kütüphaneyle ilgili görüşünü *The Vanished Library (Kayıp Kütüphane)* müellifi Luciano Canfora'ya dayandırdığını (Los Angeles 1990), halbuki Canfora'nın konu ile ilgili tek dayanağı olan Aristes'in Mektubu'nun kalp bir metin olduğunun açık olduğunu ifade etmiş ve bu konuda *Kalpazanlar ve Eleştirmenler* kitabının müellifi Anthony Grafton'un eserinden bazı alıntılar yaparak, Özbudun'u sahte bir kaynağı temel olarak eser veren müellife dayandırmak suretiyle görüş serdetmesini eleştirmiştir. (Bk. Yılmaz, Levent, "İskenderiye Kütüphanesi'ni Düşlemek...", Virgül, sy. 3, Aralık 1997. Levent Yılmaz'ın o dönemde basılacağına duyurduğu ve Özbudun'u tenkitte esas aldığı *Kalpazanlar ve Eleştirmenler* isimli kitap, Mart 1998 yılında yayınlanmıştır. (Grafton, Anthony, *Forgers and Critics Creativity and Publicity in Western Scholarship (Kalpazanlar ve Eleştirmenler Batı Tarihçiliğinde Yaratıcılık ve Sahtekârlık)*, çev. Emre Yalçın, Ankara 1998). Kütüphaneyle ilgili yazılar günlük gazetelerde de kendisine yer bulmuştur. 12.03.1992 tarihli Zaman gazetesinin 11. sayfasında Hz. Ömer tarafından yakıtıldığı iddia edilen İskenderiye Kütüphanesi'nin yeniden yapılmaya başlandığı haberi verilirken, kütüphanenin tarihi kaynaklara göre kesinlikle Müslümanlar tarafından tahrip edilmediği görüşüne değinilmiş, aynı gazetenin 03.05.1995 tarihindeki nüshasında da Mehmed Mansur'un "İskenderiye Kütüphanesi'ni Müslümanlar mı Yakıtı" isimli eserini sadeleştiren Dr. Fahri Unan'la bir röportaj yapılmış ve bu konuşma "İskenderiye Kütüphanesi'ni kim yakıtı" başlığıyla gazetenin 15. sayfasında yayınlanmıştır.

² Mehmed Mansur, *İskenderiye Kütüphanesini Müslümanlar mı Yakıtı*, (sad. Fahri Unan), Ankara 1995; Zeydan Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, I-V (çev. Zeki Meğamiz), İstanbul 1970, III, 78, 86; Ülken, H. Ziya, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul 1997, s. 34-35; Yıldız, Nuray, *Eski Çağ Kütüphaneleri*, İstanbul 1985, s. 71; Fuller, Steve and David Gorman, *Burning Libraries: Cultural Creation and the Problem of Historical Consciousness*, Annals of Scholarship Metastudies of The Humanities & Social Sciences, vol. 4, no: 3, Spring New York 1987, s. 112. Bu kütüphanenin kurulmasında en büyük katkının eski Atina valisi Phaleronlu Demetrios tarafından yapıldığı ve Philadelphos'un emriyle onun pek çok kitabı kütüphaneye kazandırdığı ileri sürülmektedir. (Bk. Yıldız, s. 72). Anthony Grafton, olayı bu şekilde aktaran ve Kütüphaneyle ilgili en meşhur kaynaklardan biri olan Aristes'in Mektubu'nun klasik bir kalpazanlık ürünü olduğunu söylemekte, Phaleronlu Demetrios'un hiçbir zaman kütüphanecilik görevi yapmadığını, üstelik kendisine görev verdiği iddia edilen Philadelphos'un ondan hiç hoşlanmadığını ifade etmektedir. (Bk. Grafton, Anthony, *Kalpazanlar ve Eleştirmenler*, s. 22-23

imkânlar vadederek Mısır'a davet etti³. İskenderiye'deki bilim merkezi, büyük alimlerin yetişmesine ve eşsiz eserlerin yazılmasına zemin hazırladı. Ayrıca bu mekan, Yunan ilminin İslâm medeniyetine girmesine vesile oldu. Müslümanlar Aristoteles, Öklides, Hippokrates, Calinos, Ptolemaios gibi filozof, tabip⁴ ve matematikçileri hep İskenderiye kütüphanesi ve bu kütüphane çevresinde oluşan bilimsel faaliyetler neticesinde tanıma imkanı buldular⁵. Bir üniversite kampüsü şeklinde dizayn edilen müze ve kütüphane, hocalarıyla birlikte Helenistik dünyanın en büyük üniversitesi olarak kabul edilmektedir⁶.

Kütüphanenin kuruluşu hakkında özet bilgi aktarıldıktan sonra, bu tarihi mirasın Müslümanlar tarafından yakıldığı iddialarının ilk kaynakları, rivayetlerin tarihi değeri, iddiayı kabul eden veya reddeden bilim adamlarının görüşleri ve delillerinin değerlendirilmesine geçebiliriz.

Asırlar boyunca bilim merkezi olma özelliğini devam ettiren İskenderiye Kütüphanesi'nin, tahribatıyla ilgili kaynaklar pek çok bilgi vermektedir. Kütüphaneyi M. 642'de (H.21) Mısır'ın fethi sonrasında yakıldığı haberi ise ilk defa Abdüllatif b. Yusuf b. Ali el-Bağdâdî (629/1231)⁷, İbnü'l-Kıftî (646/1248)⁸ ve Ebu'l-Ferec Maltî (685/1286)⁹ tarafından rivayet edilmiştir. Bağdâdî'nin bu husustaki rivayeti şöyledir:

"Ana sütunun etrafında bu direklerden işe yarar bir takım kalıntı dahi gördüm ki, bunların bazıları sağlam, bazıları kank idi. Bu direkler tavanı taşırdı. Ana sütun üzerinde bir kubbe vardı ve bu sütuna istinad ederdi. Bu mahallin Aristoteles'in ve kendisinden sonra fırkasının ilim ve fen heyeti tarafından İskenderiye tesis olduğu zaman inşa edilen Dâru'l-Ulum olduğunu zannediyorum. Hz. Ömer'in izni ile Amr b. el-Âs'ın yakıtığı kütüphane

³ Ülken, s. 35; Shaheer, Niazi, "The Destruction of The Alexandrian Library", Journal of The Pakistan Historical Society, vol. 16, Karachi, 1968, s. 165-166

⁴ İskenderiye tıp mektebi, faaliyetleri ve hocaları hakkında bk. Ünver, Süheyl, "21 Asır Önce İskenderiye Tıp Mektebi ve Kütüphanesi", İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, c. XXIX, sy. IV, İstanbul 1966, s. 788-790

⁵ Ülken, s. 38-39

⁶ Shaheer, s. 166. Kütüphanenin kuruluşu, fiziki yapısı, yöneticileri ve faaliyetleri için bk. Güçlüay, Sezgin, *Hz. Ömer ve İskenderiye Kütüphanesi'nin Yakılması Meselesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 1993, s. 17-30

⁷ Houtsma, M. Th., "Abdüllatif el-Bağdâdî", İA, I, 92; Kaya, Mahmut, "Abdüllatif el-Bağdâdî", DİA, I, 254-255

⁸ Mittwoch, E., "İbnü'l-Kıftî", İA, V, I, 864-864; Kaya, Mahmut, "İbnü'l-Kıftî", DİA, XXI, 112-114

⁹ Brockelmann, C., "İbnü'l-İbnî", İA, V, I, 861-862; Özaydın, Abdülkerim, "İbnü'l-İbnî", DİA, XXI, 92-94

bunun içinde idi"¹⁰.

İbnü'l-Kıftî'nin bu konudaki rivayeti daha tafsilatlıdır:

"Nahivci Yahya (Johannes Philoponos), İskenderiye Amr tarafından fethedildiği zamana kadar yaşamış idi. Amr, Yahya'nın ilim ve irfandaki mertebesini bildiği için kendisine mümtaz bir mevki tahsis etti. Yahya'nın, teslisin hükümsüz kılınması ve aletin sona ermesi hakkındaki mütaalasını dinleyerek beğendiği gibi, Araplar tarafından o ana kadar bilinmeyen mantık kıyaslar ile hikmetli sözlerine de meftun oldu. Amr b. el-Âs akıllı, söz anlar, fikir sahibi bir zat idi. Yahya'yı yanına aldı, onu kendisinden hiç ayırmadı. Bir gün Yahya, Amr'a dedi ki, 'İskenderiye'yi bütün gelirleriyle ele geçirdiniz. Bulduğunuz her şeye el koydunuz. Bunlardan size faydası olanlara karışmak istemem, fakat bir şey var ki, bunlar Kraliyet Kütüphanesi'ndeki kitaplardır. Bunlar size lazım değildir, halbuki biz onlara muhtacız...' Amr, Yahya'yı dinledikten sonra Emîrî'l-Müminin Ömer'den izin almadan bu hususta birşey yapamayacağını söyleyerek meseleyi haliyefe intikal ettirdi. Hz. Ömer, Amr'a cevaben şöyle bir mektup gönderdi. 'Beyan ettiğin kitaplar, Allah'ın kitabına uygun şeyleri havi ise Kitabullah bizi onlardan müstağni kılmıştır. Allah'ın kitabına aykırı şeyler varsa onlara ihtiyaç yoktur, bu kitapları yak'. Amr, emir üzerine tüm kitapları İskenderiye hamamlarına dağıtmaya ve yaktırmaya başladı. O sırada İskenderiye'deki hamamların miktarını bilirken hatırdan çıktı. Rivayete göre kitaplar, o surette ocaklarda altı ay zarfından tüketilmiştir. Bunu işitip hayrete düşmemek kabil değildir"¹¹.

Süryaniler'in Bar İbrâyâ, batlıların Bar Hebraeus olarak bildikleri, aslen Yahudi olan ve Hristiyanlığa geçtikten sonra araplar tarafından Ebu'l-Ferec olarak tanınan¹² Suriyeli bilgin de, süryanice yazmış olduğu tarihinde bu hususta herhangi bir bilgi vermediği halde¹³, daha sonra yazdığı Muhtasarı'd-Düvel adını verdiği eserinde muasır İbnü'l-Kıftî'nin verdiği bilgiyi tekrarlamıştır¹⁴. Ebu'l-Ferec'in eseri Latince'ye tercüme edildikten sonra Avrupa'ya yayılmış, bu vesileyle Müslümanların İskenderiye Kütüphanesi'ni yaktıkları şeklindeki haber müsteşirklara

malzeme olmuştur¹⁵. H. 845 (M. 1442) yılında vefat eden Hitat müellifi Makrizî de Bağdadi, İbnü'l-Kıftî ve Ebu'l-Ferec'in iddiasını eserine almıştır¹⁶.

Osmanlı müelliflerinden Katip Çelebi kütüphanenin Müslümanlar tarafından yakıldığını şu ifadeleriyle dile getirmektedir: "Hz. Ömer, Mısır ve İskenderiye'yi aldığı zaman, burada bulunan binlerce kitabın hepsini yakırdı. Zira öyle olmasa halk, Allah'ın kitabını ve elçisinin sünnetini korumaktan aciz kalıp, bu yakılan kitaplarla uğraşacağından İslâmiyetin temelleri bu derece yerleşip pekişmezdi"¹⁷.

XIX. Yüzyıl araştırmacılarından Corci Zeydan, İslâm Medeniyeti Tarihi isimli eserinde, daha önce telif etmiş olduğu Yeni Mısır Tarihi kitabında kedisinin de kütüphanenin Müslümanlar tarafından yakılmamış olduğunu ifade ettiğini, fakat daha sonra bu fikrini değiştirerek, kütüphanenin Amr b. el-Âs tarafından yakılmış olduğu kanaatinin kendisinde daha ağır bastığını söylemektedir. Müellif bu kanaatini "Mezkur kütüphanenin İslâmiyet'ten önce kısmen yakılmış olduğunu inkâr etmiyoruz. Lakin bunun bir kısmının İslâmiyet'ten evvel yanması, kalanın İslâmiyet'ten sonra yanmasına engel teşkil etmez", şeklinde delillendirmeye çalışmaktadır¹⁸.

Batılı araştırmacı Parsons, The Alexandrian Library ismini verdiği eserinde ısrarla İskenderiye Kütüphanesi'nin Müslümanlar tarafından yakıldığını etmekte, görüşünü, Hz. Ömer'in fanatik bir dindar olduğu ve Kur'an'dan başka bir kitap tanımadığı fikriyle kuvvetlendirmeye çalışmaktadır¹⁹.

Yukarıda bahsi geçen müelliflerin rivayet ve kanaatlerinden başka, kütüphanenin Müslümanlar tarafından tahrip edildiğine dair görüşleri ve görüş sahiplerinin delillerini özet olarak aktarmak istiyoruz:

Katip Çelebi, Müslümanlar'ın İslâm'ı teyid maksadıyla Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler dışındaki bütün kitapları imha etmeye çalıştıklarını iddia etmekte, İran'ın fethi esnasında orada bulunan kitapların yakıldığını da buna örnek vermektedir²⁰.

Mısır'ın fethedildiği dönemde düşmandan intikam almak için galip olan kavmin, mağlup olan-

¹⁰ Bağdadi, Abdüllatif, *el-İfade ve'l-İ'tibar*, Dimeşk 1983, s. 52; Zeydan, III, 83

¹¹ İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l-Ulemâ ve Ahbârü'l-Hukemâ*, Kahire 1908, s. 232-233

¹² Shaheer, s. 164; Özaydın, XXI, 92

¹³ Ebu'l-Ferec, (Gregor), *Ebu'l-Ferec Tarihi*, I-II, (Süryanice'den İngilizce'ye çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçe'ye çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1945

¹⁴ Ebu'l-Ferec, *Tarihi Muhtasarı'd-Düvel*, ? 1890, s. 35; Yıldız, s. 89-90; Zeydan, III, 83-84

¹⁵ Mehmed Mansur, s. 46

¹⁶ Makrizî, *Hitat*, I-II, Beyrut ts. (Dâru Sâdır), I, 159

¹⁷ Katip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk fi İhtiyâr'il-Ahakk*, (sad. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara), İstanbul 1990, s. 41

¹⁸ Zeydan, III, 78-79

¹⁹ Parsons, E.A, *The Alexandrian Library*, New York 1967, s. 166-167

²⁰ Hacı Halife, *Keşfü'z-Zunun*, I-II, İstanbul 1971-72, (Milli Eğitim Basmevi) I, 32-33; Zeydan, III, 89-90; Terzioğlu, Arslan, *İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır*, Vakıflar Dergisi, Ankara 1971, sy. IX, s. 421-422

ların kitaplarını yakmaları yaygın bir adetti. Nitekim Abdullah b. Tahir Mecusilerin kitaplarını yakmış, Tatar Hülâgü de Bağdat'ı ele geçirdiği zaman burada bulunduğu bütün kitapları imha etmişti²¹. Benzer şekilde Haçlı Savaşları sırasında Kont Bertram Trablusşam'ı işgal ettiğinde şehirdeki kitaplarını tamamını ortadan kaldırmıştı. İspanyollar da M. XV. Yüzyılda Müslüman eserlerine karşı Endülüş'te aynı davranışı yapmışlardır. Yine aynı asırlarda, fatihler fethettikleri yerlerin mabedlerini yıkıp, orada bulunan kitapları yakmakla, getirdikleri dinin yeni mekanda daha rahat yayılacağını düşünüyorlardı. Mesela, Gazneli Mahmud H. 420 (M.1029) yılında Rey şehrini fethettiğinde burada bulunan felsefeye dair kitapları imha etmişti²².

Corci Zeydan, Müslümanlar'ın İskenderiye Kütüphanesi'ne zarar verdikleri iddiasını pekiştirmek için İslâm tarihinde Müslüman alimlerinden bazıların kendi kitaplarını yaktıklarını söylemektedir. Ahmed b. Ebi'l-Havârî, ilim tahsilini yaptıktan sonra "Allah'ı tanımak için bana iyi rehberlik yaptınız. Şimdi gösterileni buldum. Artık delil-rehber ile uğraşmak abestir" diyerek kitaplarını yakmış²³, benzer şekilde Süfyânü's-Sevrî de öldükten sonra kitaplarının gömülmesini vasiyet etmiştir²⁴.

İskenderiye Kütüphanesi'nin Hz. Ömer'in talimatıyla yakıldığı iddia eden tarihçilerin, iddiaların dayanak kabul ettikleri hususlardan birisi de, bu haberi ilk kez iki müslüman tarihçi Abdüllatif Bağdâdi ve İbnü'l-Kiftî'nin rivayet etmiş olmasıdır²⁵.

Yukarıda zikredilen tüm iddialarla birlikte gerek Müslüman gerekse müsteşrik olsun, araştırmacıların büyük çoğunluğu İskenderiye Kütüphanesi'nin Amr b. el-Âs tarafından yakılmadığı kanaatini seslendirmektedir. Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında itibaren İskenderiye Kütüphanesi'ni Müslümanların tahrip etmediği çeşitli kitap ve makalelerde dile getirilmiştir²⁶. Burada araştırmacıların bu konudaki görüşleri ve delilleri zikredilecektir:

İskenderiye Kütüphanesi, Müslümanlar şehri fethetmeden çok önce defalarca tahrip edilmiştir. İlk büyük tahribatı, Caesar'ın M.Ö. 47'de İs-

kenderiye'yi ele geçirmesi sırasında görmüştür²⁷. Yapılan savaşlar esnasında, sayıları farklı ifade edilmekle beraber, pek çok kitabın yandığı bilgisi kaynaklarda yer almıştır²⁸. Aulus Gellius, Cassiro Dio, Ammianus Marcellinus ve Orosios gibi eski tarihçiler ve Gibbon, Samuel Sharpe, George Long gibi modern araştırmacılar, kütüphanenin büyük bir kısmının Caesar'ın İskenderiye'yi ele geçirmesi esnasında meydana gelen karışıklıklar sırasında yandığı hususta hemfikirdirler²⁹. M.S. 217 yılında İmparator Caracalla zamanındaki şiddet hareketleri, Aemillianus'un isyanı (M.S. 269); Palmyra kraliçesi Zenobia'nın İskenderiye'yi (MS. 272) de ele geçirmesi ve daha sonra İmparator Domitius Aurelianus tarafından geri alması sırasındaki karışıklıklarda da İskenderiye Kütüphanesi önemli derecede tahrip olmuştur. Benzer şekilde (M.293-296) yılları arasında Diocletianus zamanında meydana gelen iç isyanların bastırılmasında İskenderiye şehriyle birlikte kütüphane de zarar görmüştür³⁰. Sigrid Hunke, İmparator I. Valentianus (M.S. 364-375) zamanında kütüphanenin yağma edilip yakıldığını, oradaki filozofların ise sihirbazlık ve büyüçülük ile itham edilerek takibe uğratıldıklarını bildirmektedir³¹.

İskenderiye Kütüphanesi Caesar'ın şehri ele geçirmesi esnasındaki yıkımdan sonra ikinci büyük tahribata M.S. 391 yılında İmparator Teodosius zamanında uğramıştır³². Bu dönemde imparator, putperest tapınaklarının kapatılması hususunda bir emir yayınlamış, emir doğrultusunda İskenderiye'de putperestlerin merkezi olan ünlü Serapis tapınağı ve burada bulunan kitaplar tahrip edilmiştir³³. Bu yıkımda başrolü İskenderiye patriği Theophilos (M.385-412) oynamıştır. Hadiseden yaklaşık kırk yıl sonra Miladi V. asrın başlarında, gezgin Orosius İskenderiye ziyareti sırasında, Serapeion kütüphanesi

²⁷ Gibbon, E. *The Decline and Fall of The Roman Empire*, I-II, New York, ts. (The Modern Library), II, 755

²⁸ Atina Akademisi müdürü Papa Rigiopolo yazmış olduğu umumî tarih eserinin İskenderiye kısmında kütüphanenin Caesar'ın Mısır'a ulaşması sırasında yarılmış olduğunu nakletmekte, kitapların geriye kalan az bir kısmının da Müslümanların İskenderiye'yi fethinden çok zaman önce mahvolduğunu bildirmektedir. Rigiopolo ayrıca kütüphanenin Amr tarafından yakıldığı haberinin sonradan uydurulmuş bir hikaye olduğunu söylemektedir. Mehmed Mansur, s. 7, 49; Ünver, s. 791-792

²⁹ Yıldız, Nuray, s. 80-82; Fuller, s. 105-106

³⁰ Parsons, s. 342; Yıldız, s. 84-85

³¹ Hunke, S. *Avrupa'nın Üzerinde Doğan İslâm Güneşi*, İstanbul 1972, s. 260

³² Çelik, Mehmet, *Süryani Kilisesi Tarihi*, Ankara 1996, I, 202

³³ Mehmed Mansur, s. 23-24, 126-128; Ünver, s. 792

²¹ Ebü Râbiye, s. 190

²² İbn Haldun, *Kitabu'l-İber*, I-V, Beyrut 1971, IV, 478; Zeydan, III, 92

²³ Bilgin, Mustafa, "Ahmed b. Ebü'l-Havârî", DİA, II, 58

²⁴ Bütün bu deliller için bk. Zeydan, III, 78-93; Hasan, Hasan İbrahim, *Siyasî-Dini-Kültürel İslâm Tarihi*, I-X, (çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş), İstanbul 1996, I, 311

²⁵ Ebü Râbiye, *Amr b. el-Âs Beyne Yede'yi't-Tarih*, Kahire ts. (Matâbiu'z-Zehra), s. 190

²⁶ Yıldız, s. 88

raflarını boş gördüğünü bildirmiştir³⁴. Bilhassa kütüphanecilik konusunda çalışmalarıyla tanınan H. J. Vleeschauer, Theophilos zamanında kütüphanenin tahrip edildiğini iddia eder. Müellif o dönemde İskenderiye'nin, Roma Hristiyanlığı'na karşı putperestlik kültürünün merkezi olduğunu, bu nedenle şehirde bulunan kitapların fanatik Hristiyan patrik tarafından yakılmasının yüksek bir ihtimal olduğunu söyler. Ona göre daha sonra Orosius'un kütüphane raflarını boş bulması bilgisi, buradaki kitapların ya tahrip edildiği, ya da Bizans'a götürülmüş olduğunu akla getirmektedir. Vleeschauer, kütüphanenin tahribini Hz. Ömer'e fatura eden A. Parsons'u da tenkit ederek, onun Theophilos'u suçsuz göstermek için çaba harcayan, sorumluluğu Araplara yüklemek isteyen bir fanatik olduğunu söylemektedir³⁵.

E. Gibbon, o zamanki Hristiyan düşüncesinin, putperestlik inancı ve bilimini kendisine düşman kabul ettiğini, bu nedenle İskenderiye'de devrin bilim ve kültürünü ihtiva eden kütüphanenin M. 391 yılında Piskopos Theophilos tarafından yakıldığını söylemektedir³⁶. J. B. Bury, Orosios'un burayı ziyaretinde boş raflar gördüğü bilgisine dayanarak kütüphanenin Müslümanlar'ın fethine kadar varlığını sürdüremediğini ileri sürer³⁷. Butler de Serapion kütüphanesinin Hristiyanlar tarafından yok edildiğine inanır³⁸. Max Mayerhof, M.S. IV. yüzyılın sonlarında İskenderiye'deki kütüphanenin çok zarar gördüğünü ve ortadan kalktığını kabul ederken, Serapeion kütüphanesinin 391'de de yok edildiğini bildirmektedir. Krehl (1825-1901) de kütüphanenin daha önce ortadan kalktığını ve kitapların Costantinapolis'e taşındığını iddia eder. Krehl 1878 yılında Floransa'da yapılan IV. Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde, İskenderiye Kütüphanesi'nin Müslümanlarca yakılmadığı konusunda bir bildiri sunmuş, bildiride inandırıcı bilgiler vererek, bu haberin asılsız bir efsane olduğunu kanıtlamıştır³⁹. S. Hunke 391 yılında İmparator Theodosius'ın izni ile Serapeion kütüphanesinin ateşe verildiği ve bu şekilde Hellenistik kültür merkezinin ortadan kaldırıldığına işaret eder⁴⁰. Gustave le Bon ise Müslümanlar'ın Mısır'ı fethetmelerinden önce, İskenderiye

kütüphanesinin Hristiyanlar tarafından çoktan imha edilmiş olduğunu belirterek, bu hususta kütüphaneyi Amr'ın yaktığı iddialarını ciddiye alarak bunları tekzi-be çalışmaya bile gerek olmadığını söylemektedir⁴¹.

Yukarıdaki araştırmacıları tasdik eder şekilde G. Furlani, P. Casanova ve Carl Vendel de kütüphanenin Müslümanlar tarafından yakılması haberinin tarihi gerçeklerden uzak olduğunda hemfikirler⁴². İslâm Ansiklopesi'ne "İskenderiye" maddesini yazan müsteşrik Rruvon Guest, Müslümanların İskenderiye'yi fethettikten sonra ahalinin, teslim şartlarından istifade ederek şehri terk ettiklerini, Arapların onlara hiç bir surette kötü muamelede bulunmadıklarını belirttikten sonra, "Halife Ömer'in emri üzerine bu devirde büyük kütüphanenin yakılmasına dair mahut rivayet tarihi bir vakia olarak kabul edilemez", demektedir⁴³. Asrımızda yaşayan ünlü araştırmacı Bernard Lewis, kütüphanenin Müslümanlar tarafından yakılması rivayetinin efsaneden başka bir şey olmadığını, kütüphanenin Müslümanlardan çok önce tahrip edildiğini ifade etmektedir⁴⁴.

Türk müelliflerden Tahir Harimi⁴⁵, Mehmed Mansur⁴⁶, Ahmed Rıza⁴⁷, Adnan Adıvar⁴⁸, Arslan Terzioğlu⁴⁹, Süheyl Ünver⁵⁰ ve Hilmi Ziya Ülken⁵¹ kütüphanenin daha önce tahrip edilmiş olduğu için, Müslümanlar tarafından yakılmasının mümkün olmayacağını söylemektedirler⁵². Mısırlı tarihçi Hasan İbrahim Hasan da aynı görüşü paylaşmaktadır⁵³.

34 Parsons, s. 373; Yıldız, s. 85; Shaheer, s. 168

35 Yıldız, s. 86 (Vleeschauer, Les Biblioteques ptolemeennes d Alexandrie IV; Cesar Theophile ou Omar s. 30-32 ve 33-35'den)

36 Gibbon, II, 755; Mehmed Mansur, s. 41-42; Terzioğlu, s. 427; Yıldız, s. 86

37 Pasons, s. 358-359; Yıldız, s. 86

38 Yıldız, s. 86 (Butler, A.J, *The Arab Conquests of Egypt*, s. 414'den)

39 Terzioğlu, s.431, 422; Yıldız, s. 92

40 Hunke, s. 260-261

41 Ebû Râbiye, s. 192 (Gustave le Bon: le Civilisation des Arabes P. 208, Paris'den). Ayrıca bk. Ronart, Stephan, CEAC, Amsterdam 1959, s. 40

42 Terzioğlu, s. 423; Yıldız, s. 94; Shaheer; Gibbon, Niebuhr Samuel Sharpe, George Lang, Dr. Oskar Seyfert, Darember, Saglio, Dr. Paul Graindor, Dr. J.Staquet ve Dr. George Sarton'un da Müslümanların fethi esnasında kütüphaneden herhangi bir eserin olmadığını kabul ettiklerini belirtir. Shaheer, s. 170

43 Guest, Rhuvon, "İskenderiye", IA, V, (III), 1086

44 Lewis, Bernard, *Tarihte Araplar*, (çev. H. Dursun Yıldız), İstanbul 1979, s. 62

45 Balcızâde, Tahir Hairimî, *Tarihi Medeniyette Kütüphaneler*, Balıkesir 1931, s. 97

46 Mehmed Mansur, s. 41-49

47 Ahmed Rıza, *Batının Doğu Politikasının Ahlâken İllası*, (Fransızcadan çev. Ziyad Ebuzyiya), İstanbul 1982, s. 100-102

48 Adıvar, Abdülhak Adnan, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İstanbul 1968, s. 98

49 Terzioğlu, s. 424-425

50 Ünver, s. 785

51 Ülken, Hilmi Ziya, *İslam Felsefesinin Kaynakları ve Tesirleri*, Ankara 1967, s. 13-14

52 Yıldız, s. 93

53 Hasan, İbrahim Hasan, I, 314-315

İskenderiye Kütüphanesi'nin Amr b. el-Âs tarafından yakıldığı iddiasını ilk kez ortaya atan Abdülatif el-Bağdâdî'nin verdiği bilgide gerçeğe uymayan bazı ifadeler vardır. Onun rivayetinde geçen Büyük İskender'in hocası olan filozof Aristoteles, iddia edildiği gibi İskenderiye'de değil, M.Ö. IV. Yüzyılda Atina ve Makedonya'da yaşamıştır. Ayrıca Mousaion'u İskender değil, Ptolemaios Soter I ve Ptolemaios Philadelphos kurmuşlardır⁵⁴. İkinci kaynak İbnü'l-Kıftî'nin verdiği bilgide de hata vardır. Onun rivayetinde geçen ve Amr'la konuşup ondan kütüphanede bulunan kitapları isteyen Johannes Philoponos (John the Grammarian), İskenderiye'nin fethinden yaklaşık yüz yıl önce yaşamıştır⁵⁵. Bu nedenle aynı zamanda yaşamamış iki insanın görüşmesi mümkün olmadığına göre İbnü'l-Kıftî'nin iddiasının da muteber kabul edilmemesi gerekir⁵⁶.

İskenderiye Kütüphanesi'nin Müslümanlar tarafından yakıldığı haberlerini müslüman tarihçilerin eserlerine almış olmaları, bu bilginin doğru olduğu anlamına gelmez. İslâm tarihinde bir çok müslüman alimin rivayeti daha sonra gelen araştırmacılar tarafından tenkit usulleri çerçevesinde reddedilmiştir ve bu tabii bir durumdur. Bu nedenle Bağdâdî ve İbnü'l-Kıftî'nin rivayetini tereddütsüz kabul etmek diye bir şey sözkonusu olamaz. Bu iki tarihçi çok güvenilen kişiler olabilir. Fakat kendilerinden asırlar önce meydana geldiği iddia edilen bir hadiseyi kendilerini destekleyecek bir rivayet senedi veya delil göstermeksizin aktarmaları onlar için eksiktir. Çünkü onlar, bizzat şahit oldukları bir olayı değil, kaynağı belirsiz, dilden dile dolaşarak kendilerine ulaşan, başkalarından aldıkları bir haberi eserleride zikretmişlerdir. Bu nedenle bu bilgiyi kayıtsız şartsız ve hiç bir tenkide tabi tutmadan kabul etmek ilmi bir tavır değildir.

Abdülatif, İbnü'l-Kıftî ve Ebu'l-Ferec'in rivayetleri, Mısır'ın fethinden yaklaşık altı asır sonra ortaya çıkmıştır⁵⁷. O zamana kadar müslüman olsun, olmasın hiç bir tarihçi bu olaydan bahsetmemiştir⁵⁸. Hatta Abdülatif'den daha önce yaşamış olan iki eski

Hristiyan tarihçi İskenderiye Patriği Eutyichus (311/929) ve Nakyus şehri piskoposu Yuhanna İskenderiye fethini anlattıkları halde kütüphane meselesine hiç temas etmemişlerdir⁵⁹. Miladi XIII. asırda Abdülatif, İbnü'l-Kıftî ve Ebu'l-Ferec'in anlattıkları bilgiler, Mısır tarihi ile ilgili baş müracaat kaynakları olan ve Mısır fethiyle ilgili en ince ayrıntıları aktaran İbn Abdilhakem (257/870), Belâzurî (279/892), Ya'kûbî (294/897), Taberî (310/922) ve Kindî (350/961) gibi müelliflerin eserlerinde yer almamıştır⁶⁰. Corci Zeydan, İslâm fetihlerini konu alan yukarıdaki müelliflerin İskenderiye kütüphanesinden bahsetmemiş olmalarını şöyle izah etmektedir: "Fikrimize göre, fütûhat yazarları bu hadiseyi zikretmemişlerdir. Fakat daha sonra İslâmlarda medeniyet ilerleyerek ilim ve kültür ile uğraşılıp kitapların kaymeti takdir edilince, Raşidîn devrinde bu hadisenin vukutnu uzak addederek kitaplardan çıkarmışlardır", diyerek herhangi bir kaynağa istinad etmeksizin, sırf kendi kanaatıyla kütüphanenin Müslümanlar tarafından yakıldığı iddia etmektedir. Zeydan, kütüphanenin yakıldığı bilgisinin tarihçiler tarafından kitaplardan çıkarıldığını ileri sürerek, Bağdâdî'ye kadar gelen bütün Müslüman tarihçileri gerçekleri saklamakla suçlamaktadır. Müellif, kütüphane meselesinde Müslüman tarihçileri suçlayarak haklılığını ispat edemez. Çünkü Euthycisus ve Nakyus Papazı Yuhanna da eserlerinde bu konudan hiç bahsetmemişlerdir⁶¹. Acaba onlar da mı, bu bilgiyi eserlerinden çıkarmışlardır?

Ebu'l-Ferec'in rivayetinde kütüphanedeki kitapların altı ay boyunca hamamlarda yakıldığını bildirilmektedir ki, bu bilgi gerçekten abartılıdır⁶². Kütüphanenin Müslümanlar tarafından imha edildiğini ısrarla savunan Parsons bile bu konuya, kitaplarla altı ay hamam ısıtmak gibi doğuya has masal unsurlarının katıldığını ifade ettikten sonra, sayının aşırı derece abartıldığını ileri sürerek indirim yapma ihtiyacı duymuş, altı aylık süreyi yetmiş gün olarak kabul etmiştir⁶³. Altı ay süreyle yanacak kitapların sayısı da yüzbinlerle ifade edilmelidir ki, Mehmet Mansur'un dediği gibi, kâğıt ve baskı tekniklerinin bulunmasından çok önceki dönemde bu kadar kitabın bir araya getirilmiş olması da ayrıca anlaşılabilir bir durum değildir⁶⁴. Burada anlaşılmas

⁵⁴ Terzioğlu, s. 424

⁵⁵ Shaheer, onun, İskenderiye'nin fethinden en azından 120 sene önce öldüğünü söyler. s.174

⁵⁶ Terzioğlu, s. 424-425; Yıldız, s. 91; Hasan, Hasan İbrahim, I, 314

⁵⁷ Claude Cahen, kütüphanenin Müslümanlar tarafından yakıldığını iddia eden müelliflerin XIII yüzyılda, yani haçlı seferlerinin yapıldığı dönemde yaşamaları sebebiyle bu rivayetlerin, Müslümanlar'ı kötülemek amacıyla Hristiyanlar tarafından uydurulduğunu, adı geçen müelliflerin de bu haberi eserlerine aldıklarını söylemektedir. (Bk. Terzioğlu, s. 422; Ünver, Süheyl, s. 792).

⁵⁸ Shaheer, s. 164, 168

⁵⁹ Terzioğlu, Arslan, s. 426

⁶⁰ Terzioğlu, Arslan, s. 425; Yıldız, s. 91; Hasan, Hasan İbrahim I, 314; Shaheer, s. 172

⁶¹ Gibbon, II, 755

⁶² Terzioğlu, s. 426

⁶³ Parsons, s. 371-429; Yıldız, s. 92

⁶⁴ Mehmed Mansur, s. 8, 52; Süheyl Ünver, İskenderiye kütüphanesinin büyük bir kütüphane olduğunun kabul edilmesi gerektiğini, ancak 700 bin kitap rakamının bir efsane olarak değerlendirilebileceğini ifade eder. s.787

olan diğer bir husus ise, Amr'ın kitapları hamam sahiplerine vermesi meselesidir. Şayet o, kitapları yakmak isteseydi, işi hamam sahiplerine havale etmez bizzat kendisi yerine getirirdi. Çünkü odun niyetine yakıldığı söylenen⁶⁵ bu kitapları, ilgililerin cüzi bir para ile hamamcılardan alma ihtimalleri vardı⁶⁶. Onun bu işin önüne geçmek için her hamamın başına bir asker dikmesi gerekmekteydi ki, onun bu amaçla ne istihdam edebileceği yeteri kadar askeri ne de İskenderiye'de altı ay bekleyecek zamanı vardı. Nitekim İskenderiye fethi tamamlandıktan sonra Amr b. el-Âs halife tarafından Trablusgarb fethine memur kılınmış, burası de ele geçirildikten sonra derhal Mısır'ın merkezine geri dönmüş ve ülkenin yeni başkenti olacak olan Fustat şehrinin imar faaliyetlerine başlamıştır⁶⁷.

Mısır fatihi Amr b. el-Âs'ın, İskenderiye'yi hakimiyeti altına aldıktan sonra halifeye yazdığı mektup, tarihî kaynaklarda yer almaktadır⁶⁸. Bu mektupta İskenderiye'nin zenginliğinden, şehirde bulunan dört bin saray ve kırk bin yahudiden bahsedilmiş, fakat kütüphaneden hiç söz edilmemiştir. Şayet sanıldığı gibi şehirde büyük bir kütüphane o an için mevcut olsaydı, Amr'ın bir çok teferruatından bahsettiği mektupta bu bilgiyi de vermesi gerekirdi⁶⁹.

Müslümanlar'ın İslâm'ı teyid maksadıyla Kur'an'ı Kerim ve Hadis-i şerifler dışındaki bütün kitapları imha ettikleri şeklinde bir düşünce aşırı bir iddiadır⁷⁰.

⁶⁵ Shaheer ilginç bir değerlendirmede bulunarak, kütüphanede bulunan eserlerin yakılma ihtimalinin düşük olduğunu, zira kitapların kağıt yahut papirüs üzerine değil, parşomen üzerine yazılmış olduğunu ve bu maddenin de yakılma işleminin için elverişli olmadığını ifade etmektedir. s.174

⁶⁶ Hasan, Hasan İbrahim I, 314

⁶⁷ İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısır ve Ahbârühâ*, (thk. Charles Torrey), Kahire 1991, s. 91, 171-172; Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, (thk. Abdullah ve Ömer Enis et-Tübbâ), Beyrut 1987, s. 316; Ya'kûbî, *Tarih*, I-II, Beyrut 1960, II, 156; Makrizî, I, 296

⁶⁸ İbn Tagrıberdî, *en-Nücûmüz'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, I-XXII, Kahire 1929, I, 42-42

⁶⁹ Terizoğlu, s. 426

⁷⁰ İslâm esasları Abdüllatif, ve Ebu'l-Ferec'in bu husustaki rivayetlerini tekdiz eder. Zira İslâm, Yahudi ve Hristiyanların (ehl-i kitap) dini kitaplarına taarruz edilmesini istemez. Dini kitaplar dışındaki eserler de aynı kategoride değerlendirilir. Ayrıca Müslümanların bu kitaplardan istifade etmeleri caizdir. Buradan anlaşılıyor ki, bu rivayet, içinde Allah'ın zikredildiği bir kitabı imha etmedikleri bilinen Arapların adetlerine tamamen zıttır. (Hasan, Hasan İbrahim I, 315). Ayrıca, yakıldığı iddia edilen kitapların Kur'an-ı Kerim ile hiç bir şekilde alakası bulunmamaktadır. Bu nedenle, adı geçen kitapların varlığı veya yokluğu Müslümanlar nazarında eşit olup, bunların yerinde kalmaları zerre kadar Müslümanlara zarar vermez. Dolayısıyla herhangi bir zararın defî için bu eserleri yakmak gerekmez. Mehmed Mansur, s. 56-57

Bu iddiayı dile getiren Zeydan, Müslümanlar'ın İran'ı fethettikleri zaman orada bulunan kitapları yakmalarını söylemekte, iddiasını da sadece, XVII. Yüzyıl Türk bilginlerinden Kâtip Çelebi'ye dayandırmaktadır. Hz. Ömer zamanında meydana geldiği rivayet edilen bir olay, o döneme kadar hiç bir kaynaktan zikredilmemiştir. Ayrıca doğru kabul edilse bile, bu haberin bütün İslâm fetihlerine teşmil edilmesi ne kadar uygun olur? Benzer şekilde, Gazneli Mahmud, Abdullah b. Tahir, Tatar Hulâgu ve Kont Bertram'ın tasarruflarından yola çıkarak, onlar girdikleri şehirlerin kütüphanelerini yakmışlardır, öyleyse Amr da İskenderiye Kütüphanesi'ndeki kitapları yakmıştır şeklinde yanlış bir kıyas yapmak, ne kadar gerçekçi olur? Çünkü Müslümanlar, İskenderiye'ye kadar başta Dimeşk ve Kudüs olmak üzere birçok şehrin fethini gerçekleştirmişler ve tarihçiler ele geçirilen şehirlerin hiç biri hakkında mabed yıkılması, yahut kitap yakılması gibi bir rivayette bulunmamışlardır.

Parsons'un, Hz. Ömer'i fanatik dindar bir Müslüman olarak nitelendirip, onun Kur'an'dan başka kitap tanımadığı, dolayısıyla İskenderiye kütüphanesini yakıtıldığı iddiasına gelince, bu iddia Parsons'un vehminden ve hayalinden başka bir şey değildir⁷¹. Halbuki Hz. Ömer, Kudüs'ü bizzat gelip teslim almış ve Patrik Sophronius'a şehirde hiçbir şeye dokunulmayacağı garantisini vermiştir. Hz. Ömer'in dindar bir şahıs olduğu bilinmektedir. Ancak onun bir fanatik olmadığı, bu alanda az çok araştırma yapmış kişiler tarafından kabul edilir. Hz. Ömer'i fanatik olarak nitelendiren Parsons, kütüphanenin Amr tarafından yakılması olayının bir çok zıt görüşün mevcudiyetine rağmen bütün müslüman ve hristiyan araştırmacılar tarafından kabul edildiğini ve bu hususta hiç şüphe olmadığını söyleyerek bizzat kendi fanatikliğini sergilemiştir⁷². Hz. Ömer'in Kudüs halkına verdiği dokunulmama garantisini, Amr b. el-Âs tarafından da İskenderiyelilere verilmişti⁷³. Mısır fatihi, sulh anlaşmasının yapıldığı sırada onlara, götürebilecekleri herşeyi taşımalarına izin vermişti. Onların bir değil, birkaç kütüphane taşımaya imkânları vardı⁷⁴. Zeydan'ın iddia ettiği gibi şayet o dönemde bir ülkeyi istila edenin, oradaki mabedleri yıkması veya kitapları yakması yaygın olsaydı, bu muhakkak İskenderiyeliler tarafından da bilinirdi. Bu durumda İskenderiyeliler, ellerindeki kitapların yakılacağını bildiklerinden, uzun süren kuşatma sırasında çok kıymet verdikleri kitaplarının en azından bir kısmını gemilerde Konstantiniyye'ye

⁷¹ Shaheer, s. 163

⁷² Yıldız, s. 92

⁷³ Guest, Rhuvon, "İskenderiye", İA, V (II), 1086

⁷⁴ Hasan, Hasan İbrahim I, 315; Hunke, s. 261

taşıyabilirlerdi⁷⁵. Fakat şehrin fethini anlatan tarihçiler, İskenderiyeliler'in bu hususta herhangi bir girişimlerinden bahsetmezler.

Zeydan'ın İslâm tarihinde bazı Müslüman alimlerin kendi kitaplarını yaktıklarını söyleyerek, bu bilgiyi İskenderiye kütüphanesinin Müslümanlar tarafından yakılmış olduğuna delil göstermesi anlaşılır bir durum değildir. Zira alimlerin bu davranışlarındaki niyetleri çok farklıdır. Onlar, kitapları Allah'ı bulmak için bir vesile olarak kabul etmişler, amaçlarına ulaştıklarını düşündükten sonra da vesileleri terk etmek amacıyla kitaplarını yakmışlardı. Üstelik onlar başkalarının değil, kendi sahip oldukları kitapları imha etmişlerdir. Halbuki Amr başkalarının kitaplarını yakmakla itham edilmektedir. Bundan dolayı Zeydan'ın bu kıyasını kabul etmek mümkün değildir. Ayrıca, sahip olduğu kitapları yakma, yahut öldükten sonra gömülmesini vasiyet etme hadisesi münferid bir kaç kişiyle sınırlıdır ve genelde alimlerce tasvip gören bir davranış değildir. Kitaplar bir şahsın değil, tüm insanlığın menfaatine yazılmaktadır. Nitekim bu tarz

davranışlar, başta İbnü'l-Cevzî (597/1201) olmak üzere bir çok Müslüman müellif tarafından tenkit edilmiştir⁷⁶.

Bu bilgilerden sonra sonuç olarak diyebiliriz ki; İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar'ın şehri fethetmelerine kadar varlığını ve fonksiyonunu yitirmiş, hemen hemen tamamen imha edilmiştir. Bu hususta gerek Müslüman, gerek müsteşnk olsun araştırmacıların büyük bir çoğunluğu ittifak halindedirler. Bu nedenle Müslümanlar'ın şehri fethettikleri zaman bütün kitapları yaktıkları düşüncesini taşıyan müelliflerin fikirleri, şayet bir art niyetten kaynaklanmıyorsa, o zaman yanlış bilgilenme neticesinde ortaya çıkmıştır, diyebiliriz. Rivayetler zorlanarak, Müslümanlar İskenderiye'deki kütüphaneyi yaktılar denilse bile, o döneme kadar kütüphanede zaten çok az kitap kaldığı için, Müslümanlar'ın, asırların kültür ve geleneğini yansıtan bir medeniyet merkezini yok ettikleri düşüncesi aşırı bir iddia olacak ve bu düşünce, gerek Hz. Ömer, gerek şehri fetheden Amr b. el-Âs, gerekse de tüm Müslümanlar'a büyük bir haksızlık anlamına gelecektir.

⁷⁵ Shaheer, s. 174

⁷⁶ Bilgin, Mustafa, "Ahmed b. Ebu'l-Havâri", DiA, II, 58; Kütüphanenin Müslümanlar tarafından yakılmadığının delilleri hakkında bk. Hasan, Hasan İbrahim *Tarihu Amr b. el-Âs*, Mısır 1996, s. 172-174; Ebû Râbiye, s. 193-195